

Institutionen för Biologisk Grundutbildning

Uppsala Universitet

Vårterminen 2006

**Faggots gotlandskarta - planerad resväg,
efterhandskonstruktion eller bara prydnad ?**

av Georg Ekström

Handledare Mariette Manktelow

1. Inledning

Syftet med föreliggande uppsats är att försöka ge svar på följande specifika frågeställningar beträffande den av Linné publicerade gotlandskartan, tillägnad Jacob Faggot:

- ◆ Faggot som upphovsman till kartan
- ◆ Kartans vägmarkering som resrutt
- ◆ Större skillnader mellan kartan och reseberättelsen
- ◆ Tänkbara förklaringar till dessa avvikelser

2. Linnés landskapsresor - en översikt

Linnés inhemska resande inleds 1732 med en resa till landets nordligaste delar, den så kallade *Lapplandsresan*. Reseskildringen *Iter Lapponicum* skrevs på latin, översattes till engelska 1811, och publicerades på svenska först 1889, således flera år efter Linnés död. Någon kartbilaga existerade inte. Två år senare (1734) reser Linné till Dalarna. Reseberättelsen *Iter Dalekarlicum* är skriven på latin, och utkommer på svenska först 1889. Även denna gång saknas kartbilaga ¹. Sju år senare (1741) företas resan till Öland och Gotland. Den kombinerade reseberättelsen *Carl Linnaei Öländska och gotländska resa* skrivs direkt på svenska men utkommer först 1745. Reseberättelsen är försedd med kartor över Öland och Gotland tillägnade Jacob Faggot. Redan året efter (1746) reser Linné till Västergötland. Reseberättelsen, *Västgötaresan*, skrivs på svenska och publiceras 1747 utan kartbilaga. Den sista av Linnés landskapsresor sker 1749 och företas till Skåne. Reseberättelsen, *Skåneresan*, skriven på svenska publiceras 1751 och är försedd med en "Charta öfver Hertigdömet Skåne" av Jacob Faggot ². Kartan uppges vara en förenklad version av Gerhard Buhrmanns karta över Skåne från år 1684.

¹ Handskriften däremot innehåller enligt Arvid Uggla (1953) - och återgivet av Bo G Nilsson (1978) - en handritad karta med titeln Geographisch Afrijtningh af Öster och Väster Dalarna samt Särna och Idre Sochnar med thess Siögar Elfwer och Strömar. Uggla antar att det var landshövding Reuterholm i Falun som ställt den till förfogande. Kartan avbildas i båda verken.

² Carl Linnaei Skånska Resa, på Höga Öfwerhetens Befallning Förrättad År 1749, Stockholm 1751 [faksimil 1956]

3. Eftervärldens frågor

Måns Mannerfelt (1946) har - grundat på oklarheter i Linnés Västgötaresa - formulerat tolv frågor kring bland annat Linnés användning av kartor:

1. Reste Linné och hans följeslagare efter en i förväg uppgjord plan? Kunde en dylik följas?
Om så var fallet, var denna plan i detalj uppgjord?
2. Medfördes vägvisare och kartor?
3. Hade man i förväg ordnat för nattkvarter och gjort överenskommelser med värdarna eller åtminstone strax före ankomsten sänt förebud? Eller for man mera "på en höft"?
4. Hade man egna hästar eller inte?
5. Om man inte hade egna hästar, var och hur skedde då hästbytena?
6. Red man eller åkte man? Eller var resan en kombination av dessa två färdssätt?
7. Hur medfördes packningen? På klövje hästar? Om man red och använde på orten anskaffade hållhästar, hur återfördes då dessa efter användandet?
8. Om man åkte, medförde man då egna fordon?
9. Vad vet man om start och mål för resorna i allmänhet samt tid härför? Vad vet man om raster och uppehåll?
10. Matförhållanden? Hade man med matsäck?
11. Klädsel?
12. Höll man under resan kontakt med hemmavarande släktingar, myndigheter o.s.v.? Hade man uppgivit adresser samt ordnat med postmottagning, respektive eftersändning?

4. Gotlandsresan och gotlandskartan

Den 22 juni 1741 (enligt den gamla kalendern ³) anländer Linné till Visby i sällskap av "sex utvalde unge herrar, som denna resa antaga på egen depence och för sin egen curieuxitet" för att på Svea Rikes Ständers uppdrag kartlägga naturresurser, fornminnen, med mera på Gotland. Resan runt Gotland tar sin början midsommardagen, söndagen den 24 juni. Linné lämnar Visby för att med sitt följe rida norrut längs västra sidan av ön, besöka Fårön längst i

³ Dagboken följer den "gamla stilen", d.v.s. den tideräkning som tillämpades vid denna tidpunkt (en variant av den julianska kalendern). För att få rätt dag enligt den nutida (gregorianska) tideräkningen lägger man till elva dagar. Källa: Porsne, 1991

norr, fortsätta söderut längs öns östra sida, runda Hoburgen vid Gotlands sydspets och återvända till Visby på västra sidan av ön, med avstickare till Karlsöarna och en artighetsvisit vid landshövdingens residens, Kungsgården i Roma (dock utan att träffa landshövdingen).

Redan år 1906 besvarade Isak Fehr det då ännu inte av Mannerfeldt formulerade spørsmålet "*Medförde Linné vägvisare och kartor ?*" Fehr skriver: "Öfver intet af de landskap, som Linné genomforskade på sina resor, fanns då han företog dem, någon svensk karta utgifven. Ej heller har han haft tillgång till några handritade kartor. En vägvisare fanns utgifven på svenska redan 1709 af Varnmark, men utan karta."

En annan uppfattning anför Bruno Svedäng (1990/1991): "Faggot hade låtit rita en karta över Öland och en över Gotland för att underlätta Linnés resa". Denna uppfattning tycks delas av Måns Mannerfelt (1946): "År 1743 hade den första någorlunda fullständiga vägvisaren över Sverige utgivits av trycket, författad av ingenjören Georg Biurman och försedd med approbation av Vetenskapsakademiens dåvarande sekreterare, Jacob Faggot, vilken redan till Ölands-Gotlands-resan försåg Linné med två översiktskartor av visserligen synnerligen enkelt slag."

I den tryckta reseberättelsen (1745) från den öländska och gotländska resan skriver Linné att (de båda osignerade⁴) *Charterna öfwer Gottland och Öland bör min Läsare tillskrifva den witra Inspector Jacob Faggot uti Lantmäteri Contoiret, som at giöra detta lilla wärk så mycket tydeligare har mig dem lemnat.*

Lydelsen kan jämföras med motsvarande tillägnan i den Skånska Resan (tryckt 1751) i vilken Linné skriver att *chartan öfwer Skåne hafwe wi att tacka Herr Öfwer-Directeuren Jac. Faggot före, som af nit för Wetenskaper, af kärlek för sina Landsmän och af gammal Wänskap för mig, henna aftagit.*

I ingetdera faller redovisar Linné kartans tillkomsthistoria, kronologi eller det egentliga syftet med dessa kartor.

⁴ I den tyska versionen av reseberättelsen (publicerad i Halle 1764) har gotlandskartan försetts med texten "Charte von Gothland gezeichnet von Jakob Faggot". Kartan återges i modifierad skick av Porsne, 1991

5. Jacob Faggot - gotlandskartans upphovsman och centralfigur i 1700-talets kartsverige

Jacob Faggot (född 1699) anställdes som lantmätare vid Lantmäterikontoret i Stockholm 1726. Han utnämndes till inspektör på samma ställe 1736 och till överdirektör och chef för kontor 1747. Sedan ett tidigare publiceringsförbud för kartor upphävts tog han initiativ till att myndigheten började utge tryckta sådana. Faggot deltog livligt i tidens ekonomiska debatter och tog flera betydelsefulla initiativ. Han invaldes i Vetenskapsakademien vid dess tillkomst 1739 och tjänstgjorde som dess sekreterare i flera perioder. Han avled 1777.

Det tidiga 1700-talets nationella vägvisare och gotländska landskapskartor samt deras upphovsmän visas i tabellen nedanför. Kronologin berör främst Linnés resa till Gotland, existensen av relevanta kartor vid denna tid, samt givetvis centralfiguren på kartområdet Jacob Faggot.

Kronologi över gotländska provinskartor och rikstäckande vägvisare m.m. under tidigt 1700-tal

- 1709** Peter Olofsson Warnmarks vägvisare (utan karta) ⁵
- 1717** Nils Edbergs General Charta öfwer Provincien Gottland
- 1718** M Schilders Charta öfver Gottland (kopierad 1734, renoverad 1798)
- 1725** Johanes Pihl presenterar ett detaljerat förslag om upprättande av en landskapsbeskrivning över Gotland
- 1726** Jacob Faggot anställs i Lantmäterikontoret
- 1729** Lantmäterikontorets General Charta öfwer Gottland [replik av 1717 års gotlandskarta]
- 1735** Det tidigare förbudet mot att utge kartor baserade på Lantmäteriets samlingar upphävs
- 1736** Faggot utnämns till inspektör i Lantmäterikontoret
- 1739**
 - Vetenskapsakademiens grundas
 - Linné utnämns till Vetenskapsakademiens förste preses
 - Faggot invald i Vetenskapsakademien
 - Carl (Eric) Bergquist anställs som kartgravör och kopparstickare vid

⁵ Wanmark P O, *Then Swänske Ulysses eller en nyttig resebok ...tillika med en wäg-wijsare öfwer Swerge och der under liggande provincier*, 1709

- Vetenskapsakademien
 - Georg Biurman utnämns till föreståndare för Lantmäterikontorets tryckeri
 - Lantmäterikontoret inleder sitt arbete med provinskartor
- 1741**
- Faggot utnämns till Vetenskapsakademiens sekreterare ⁶
 - Linnés öländska och gotländska resa [Iter Oelandicum respektive Iter Gotlandicum]
 - Vetenskapsakademien publicerar Jacob Faggots Tankar om fäderneslandets känning och beskrivande
 - Linnés installationsföreläser vid Uppsala Universitet (på latin) om nödvändigheten av resor inom fäderneslandet
- 1742** J Nordencreutz Chartebook öfver Landevägarna i Svea och Göta rike (Vägarteboken)
- 1743** Georg Biurmans Vägvisare til och ifrån alla Städer och namnkunniga orter uti Svea- och Göta Riken samt Stor-Förstendömet Finland jämte tvänne uti koppar stuckne Väg-Chartor utkommer i en första upplaga ⁷
- 1745**
- Lantmäteriets fyra första provinskartor färdigställda ⁸
 - Linnés Öländska och Gotländska resa utkommer av trycket med Faggots kartor över Öland och Gotland
- 1747**
- Faggot utnämns till överdirektör och chef för Lantmäterikontoret
 - Georg Biurmans karta över Svea och Göta Riken med Finland och Norrland
-

Göran Bäärnhielm⁹ skriver i ett personligt epostmeddelande från 2006 om kartorna över Öland och Gotland: "De är knappast gjorda av Faggot själv, utan säkerligen sammandragna från befintliga underlag i större skala. En ny gotlandskarta hade gjorts av Nils Edberg 1717, det finns en replik från 1729, mycket detaljerad. Den direkta förlagan för kartorna i reseboken kan möjligen ha hämtats från underlagen till de landskapskartor som Lantmäterikontoret prövade att ge ut under 1740-talet, fast man aldrig kom så långt som till Gotland och Öland".

⁶ 1741-1744 samt del av åren 1757 och 1760

⁷ Nyutgåvor 1757, 1768 och 1776, den senare i faksimil 1973. Vägvisaren saknar uppgifter om vägar, avstånd och gästgiverier på Gotland och Öland. Vägvisaren är försedd med en "approbation" av Jacob Faggot (Kgl. Sv. Vet. Acad. Secret.) daterad den 16 december 1742. I ett förord till faksimilupplagan från 1973 skriver Uno Lindgren : "Högst sannolikt hade Linnaeus denna vägvisare i fickan då han företog sina resor till Västergötland och Bohuslän 1746 och Skåne 1749".

⁸ Närke, Södermanland, Uppland och Västmanland, källa: Nilsson, 1978

⁹ Förste bibliotekarie på Kungliga Biblioteket och kartexpert

6. Kartan som resplan. Avvikelser från kartans färdväg

Om Faggots karta var avsedd som planerad eller föreslagen resväg har Linné valt eller tvingats att göra vissa omdispositioner (här medtas endast några mera omfattande avvikelser):

- ◆ Linné reser söder om Bäste träsk, Gotlands största insjö i stället för norr om som Faggots karta antyder.
- ◆ Linné skildrar en färd till Fårös "nordesta udde" längs öns östra sidan och åter längs västra sidan, totalt 2 1/2 gamla mil. Kartan har däremot ingen utsatt resväg på Fårö norr eller öster om Fårö kyrka.
- ◆ Linné besöker Östergarn och nöjer sig inte med Gammelgarn som kartan antyder.
- ◆ Linné besöker Heligholmen långt utanför den markerade resvägen.
- ◆ Mot slutet av resan lämnar Linné den markerade västra kustvägen för att via Hemse och Fardhem resa till "Liwoista", ett namn som inte återfinns på kartan.
- ◆ Linné återvänder till västra kusten (vid Kronvald) och reser därifrån till Stora och Lilla Karlsö vid sidan av kartans resväg.
- ◆ Linné lämnar västra kustvägen ännu en gång för att resa till Gotlands tyngdpunkt Roma kungsgård långt utanför den markerade resvägen.

7. Slutsatser

Faggot som kartans upphovsman

Det torde vara obestridligt att Jacob Faggot i något skede - före eller efter gotlandsresan - försåg Linné med en enkel kartsbild över Gotland baserad på en på Lantmäterikontoret befintlig karta. Som anställd på Lantmäterikontoret från 1726 kan Faggot ju knappast ha varit omedveten om existensen av till exempel Lantmäterikontorets General Charta öfver Gottland från 1717/1729. Vem som ritat kartan är däremot oklart liksom vem gravören eller kopparstickaren var. Kanske var det Carl Bergquist, samme person som graverade (och signerade) de av Linné publicerade kartorna över Öland och Skåne.

Kartan som planerad resrutt

Som kollega till Linné i Vetenskapsakademien sedan dess inrättande 1739 kunde Faggot inte ha varit ovetande om uppdraget till Linné att företa en studieresa till Öland och Gotland 1741. Med tanke på de avsevärda avvikelserna, är det emellertid förvånande att Linné tackar sin kollega i Vetenskapsakademien för att denne gjort reseberättelsen så mycket tydligare. I all synnerhet som Faggot själv redan 1743 i sin Approbation till Georg Biurmans Wägvijsare skriver att "en god Vägvisare och tydelige Väg-Chartor äro omistelige".

Tänkbara förklaringar till avvikelserna från den planerade resrutten

I vart fall följande sex faktorer kan ha inverkat på Linnés val av resväg på Gotland och därmed bidragit till avvikelserna från en planerad resväg: övernattningsmöjligheterna, möjligheterna till byte av hästar, måltidsmöjligheterna, force majeure i form av oväder, olyckor, sjukdomar och dylikt, framkomligheten längs vägar eller i terrängen, samt förekomst av under vägen identifierade studieobjekt.

Kartan som efterhandskonstruktion

Som kollega till Linné i Vetenskapsakademien kan Faggot inte ha varit oinformerad om Linnés handskrivna reseskildring (Iter Gotlandicum från 1741) eller om Linnés arbete med att publicera reserapporten i tryckt form (1745). Om Faggots karta varit avsedd att i efterhand spegla den faktiska resvägen har Faggot inte läst reseberättelsen noga och inte heller diskuterat kartan med Linné. Det förefaller också egendomligt att Linné tryckt sin reseberättelse med en karta som inte visar den faktiska resvägen och att Faggot skulle accepterat att förknippas med en missvisande karta.

Kartan som prydnad

Kartor var fram till tiden för Linnés landskapsresor svårtillgängliga dokument. Kartor över landskapen (provinskartor) började produceras först under 1740-talet. Under dessa omständigheter måste Linné ha varit ovan att arbeta med och tänka i termer av kartor. Att Linné trots detta börjar inkludera kartor i (några av) sina reseberättelser får därför betraktas som nyskapande. Genom sina nära kontakter med Jacob Faggot fick Linné någon gång under 1740-talets första hälft - före eller efter resan till Gotland - tillgång till en enkel karta över Gotland avsedd att pryda den tryckta reseberättelsen med. Att kartan - helt irrelevant för Linné - redovisar samtliga (sånär som fyra) kyrksocknar, men inte återger det då existerande vägnätet torde vara av underordnad betydelse. Kartan är vacker i all sin enkelhet och dessutom nydanande !

Källor

Berg J (red), *Resa i Sverige*, Fataburen, 1978

Carl Linnæi Öländska och Gothländska Resa på Riksens Högloflige Ständers befallning förrättad Åhr 1741 med Anmärkningar uti Oeconomien, Natural-Historien, Antiquiteter &c. med åtskillige Figurer, Stockholm och Uppsala, 1745 [faksimil 1957]

Edberg R, Hansen L (red), *Linné i Skåne*, The Explorer's Handbook, 1999

Fehr I, *Linnés svenska resor*, Ymer, årgång 26, häfte 3, 221-250, 1906

Fries S, *Linnés resedagböcker - Språk stil och innehåll i jämförelse med de tryckta reseskildringarnas*, Svenska Linnésällskapets Årsskrift, 28-64, 1966

Gahn H J, *Dagbok under en resa till Öland och Gotland 1741*, handskrift tillhörande Wolter Gahns släktarkiv [Dagboken förvaras i Riksarkivet]

Gullander B, *Linné på Gotland - Utdrag ur Carl Linnaeus dagboksmanuskript från gotländska resan 1741, ur den publicerade reseberättelsen, samt ur andra tryckta arbeten*, 1971

Mannerfeldt M, *Om samfärdsmedel och färdsätt för tvåhundra år sedan - Några spörsmål i anledning av Linnés Västgötaresa*, Svenska Linnésällskapets Årsskrift, 57-62, 1946

Nilsson B G, *Vägvisare och reskartor*, Fataburen, 139-162, 1978

Porsne T, *Linnés resväg på Gotland 1741*, Gotländskt Arkiv, 23-48, 1991

Rosengren A, *När resan var ett äventyr*, 1979

Svedäng, B. "*Plinii näktergal*" - *Anteckningar om stilen i Linnés Öländska och Gotländska resa*, Svenska Linnésällskapetets Årsskrift, 7-33, 1990/1991

Uggla A, *Linnés Dalaresa jämte Utlandsresan och Bergslagsresan*, 1953

Widmalm S, *Mellan kartan och verkligheten: Geodesi och kartläggning 1695-1860*, 1990